

„Minden, ami rejtély, érdekel”

Beszélgetés Kiss Károly egyetemi docenssel

Kiss Károly köz-, világ- és környezetgazdász. 45 éves szakmai pályafutásából húsz évet az MTA Világgazdasági Kutató Intézetében töltött. 1990 óta dolgozik együtt hazai környezetvédelmi civil szervezetekkel és eurózöldekkel, 1996 óta tanít különböző egyetemeken. A hazai zöld költségvetések és a környezetbarát támogatási rendszerek kidolgozásának kezdeményezője. Jelenleg a Budapesti Corvinus Egyetem Környezetgazdaságtani és Technológiai Tanszékének nyugdíjas docense.

Kovács: Már jó két évtizede ismerjük egymást. Mégsem tudom, hogyan indult az akadémiai pályád, miért lettél kutató.

Kiss Károly: Egy kis faluban születtem, az abaúji Vilmányban. Anyám varrónő volt, apám Diósgyőrbe járt dolgozni, nem gazdálkodott a család, a felmenőim mesteremberek voltak. Van egy történet, amit anyám sokszor elmondott, s ez a családi legenda része. Négyéves lehettem, a faluban sétáltunk, és anyám valakivel leállt beszélgetni. Akkor ez az illető megkérdezte: „Kisfiam, te mi leszel, ha nagy leszel?” Anyám és a falusi ember teljes meglepetésére azt mondtam, hogy tudós. Persze erre nem tudott mit mondani, és anyám sem értette. Tudós nem volt a családban, nem voltunk értelmiségi család sem. Azt hiszem, hogy töprengő alkat vagyok. Szeretek a problémákon elmerengeni, bár nem fejtek keresztretjvényeket, nem kirakózom, nem játszom a családdal társasjátékot. Számos rejtély van azonban az életben, és engem elég sok minden megfog, így azokon töprengök. Kedvenc hobbim a magyar őstörténet és a magyar nyelv eredete és jellege. Szóval minden, ami rejtély, érdekel.

Kovács: A rejtélyek, dilemmák iránti érdeklődés, a kíváncsiság valóban a tudósi alkat sajátja. Az azonban nekem továbbra is homályos, hogyan került az életedbe a közgazdaságtan, a gazdaságpolitikai kutatások? Miért éppen a gazdasági rejtélyek fogtak meg?

KK: A közgazdaságtan úgy jött, hogy ezen az egyetemen végeztem 1967-ben (akkoriban Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem, ma Budapesti Corvinus Egyetem – *A szerk.*). Mint a legtöbbszörnek, nekem sem voltak a középiskolában konkrét elképzeléseim, hogy utána mihez kezdjek. Nyelveket szerettem tanulni, s az elég jól ment a miskolci gimnáziumi években. Oroszul és angolul tanultam, magánszorgalomból olaszul, mert az nagyon tetszett, s abból is leérettségiztem. Úgy általában a világ és a világpolitika iránt

érdeklődtem, ezért a nemzetközi kapcsolatok szakra jelentkeztem és fel is vettek. Ez a szak akkor, 1963-ban indult először. Eleinte nagyon messze éreztem magamtól a közgazdaságtant. Politikai gazdaságtanból meg is buktam a legelső vizsgán, de aztán – ezzel szoktam dicsekedni – ötösre javítottam. Az egyetem után a Külügyminisztériumban kezdtem el dolgozni, ahol Latin-Amerikával foglalkoztam, a gazdasági elemzésekben mélyedtem el. Azt már láttam, hogy a diplomáciai pálya nem nekem való. Ám nagyon érdekelték a különböző dél-amerikai fejlődési útvonalak. Most is ilyesmivel foglalkozom. Például azzal, hogy az argentin csőd és felemelkedés mennyire lehet mintája a magyarországi helyzetnek, és hogy a jelenlegi kormány mennyiben követi az argentin utat, mert egyébként azt követi, de hogy jól követi-e, és egyáltalán van-e alapja annak, hogy azt követi.

Kovács: Mennyi ideig éltél Latin-Amerikában? Milyen főbb tanulságokkal szolgált az ottani fejlődési irányok tanulmányozása?

KK: Limában, Peruban éltem két évet. Kultúrattasé voltam. Akkoriban nagyon érdekes helyzet volt ott, mert Peruban egy katonai junta vette át a hatalmat, amely az amerikaiaktól megpróbált minél jobban elszakadni és távolságot tartani. A rézbányákat államosították, gazdasági tervezéssel próbálkoztak. Akkoriban ez általános dolog volt. Az egyetemen még távol állt tőlem a közgazdaságtan, de ahogy múlt az idő, egyre közelebb került hozzám, és egyre jobban sajnálom, hogy azon a szakon nem tanultunk matematikát, így anyyira nem vagyok jártas benne, hogy, mondjuk, ha egy jelenségen elkezdek töprengeni, akkor azon gondolkozzam, milyen matematikai formulával lehet leírni.

Kovács: A Külügyminisztérium kötelékéből, a kultúrattasé pozícióból hazatérve fejlődés-gazdaságtani érdeklődésed és tudásod folytán kerültél a Magyar Tudományos Akadémia Világgazdasági Kutatóintézetébe?

KK: 1976-tól a Világgazdasági Kutatóintézet (VKI) következett, de csak egy kis kerülővel, előtte az Országos Tervhivatalban dolgoztam. Peruban ismerkedtem meg Kádár Bélával, én szerveztem neki az ottani egyetemi programjait, a szerződését is én hoztam tető alá, aminek révén ott tanított egy ideig. Miután elmentem a külügyi pályáról, a Tervhivatalt pedig túl száraznak éreztem, nála érdeklődtem. Az lett volna a logikus, hogy dél-amerikai dolgokkal foglalkozzam tovább, de éppen akkor bővítették ki a VKI-t, és alakítottak egy ún. szocialista gazdasági kutatási részleget, melyet Pécsi Kál-

mán, neves KGST-tudós vezetett. Engem oda vett fel Simai Mihály. Így lettem húsz éven át kremlinológus, szovjetológiával foglalkoztam. Ez a csoport az egyes szocialista országok gazdaságát elemezte. Talán nem mellékes megjegyezni, politikatörténeti jelentősége van, hogy valahányszor dolgoztunk egy-egy nagyobb témán, és munkánk megvitatására került a sor, akkor meghívtuk az államigazgatásból, a minisztériumokból az embereket. Rendszerint revisionistának, imperialistának és antiszocialistának tituláltak minket. Nem tudták ugyanis, hogy a mi részlegünk valójában Kádár Jánosnak a kezdeményezésére jött létre. Kádár és Bognár József akadémikus, az intézet igazgatója jó kapcsolatban voltak. Bognár a koalíciós időkben a kisgazda párt titkára volt. Többek között Ghánában dolgozott, öt éves tervet készített, igen érdekes pályát futott be. Willy Brandt-tal is barátságban volt. Kádár egyszer magához hívta, és azt mondta neki, hogy Bognár elvtárs, ezekről a szocialista országokról valójában nem tudunk semmit, mert mindig baráti alapon elemezzük őket, nem mondunk semmi kritikát, pedig reális kép kellene arról, hogyan is állnak. Ezt a képet annak idején nem lehetett terjeszteni. Nekünk tulajdonképpen felhatalmazásunk volt, hogy kritikusan foglalkozzunk ezekkel az országokkal, ám az apparátus ezt nem tudta, és mindennek lefordított minket. Ebben a részlegben indult többek között Csaba László és Magyar Bálint szakmai karrierje is.

Kovász: Ezek szerint a VKI akkoriban kritikai tudományos elemzéseknek adott otthont. Ez nagy nyitottságra vall.

KK: A VKI, hogy úgy mondjam, szabad, liberális hely volt. Amikor megtörtént Nagy-Britanniában a thatcheri váltás, 1979-ben, engem borzasztóan érdekelt, hogy mi történt társadalmpolitikai téren. Lehetőséget kaptam arra, hogy körülbelül két évig foglalkozzam az angol újkonzervatívok társadalmpolitikájával. Ezt tanulmányoztam Angliában, és elég sokat írtam erről. A világon a szocialista országokkal foglalkozó munkák akkoriban *Soviet Studies* név alatt futottak, világkonferenciákat is rendeztek. Valójában ezt a kutatást a Kelet-Európából Amerikába emigrált tudósok végezték. Az amerikai kongresszusnak dolgoztak, évente készítettek vaskos tanulmányköteteket, és mi ebből sokat profitáltunk. Részt vettünk ezeken a konferenciákon és olvastuk ezeket az anyagokat is.

Kovász: A rejtélyek keresésének horizontja Vilmányból tehát kitágult az egész világra. Alacsonyabb, mondjuk, települési vagy vállalati szintű ügyekkel, kutatási kérdésekkel nem is foglalkoztál?

KK: A közgazdaságtanon belül vállalati szinttel sohasem foglalkoztam. Az nagyon messze állt tőlem. Ha egyéni hasznokról vagy csoportérdekekről volt szó, az engem nem érdekelt. A makrogazdasági szintű jóléti kérdések érdekeltek, település szintű ügyekkel sem foglalkoztam.

Kovács: A makro- vagy globális szintű ügyek között ott találhatóak a környezet- és természetvédelmi problémák. Globális jólétünk kiterjesztését és fenntarthatóságát feszegetik. Ezek szerint már a legeslegelejétől, amikor az első elemzéseidet, tanulmányaidat készítetted, megjelent az ökológiai szempont?

KK: Nálam a környezeti problémák felismerése hirtelen, megvilágosodásszerűen történt. A nyolcvanas évek közepén olvastam egy könyvet *Csak egyetlen Föld van* címmel. Barbara Ward és René Dubos írták, s a globális környezeti problémákról szólt. Annyira mellbe vágott, hogy akkortól kezdve azt tartottam a VKI-ban a fő tevékenységi területemnek. Ez mindaddig így is volt, amíg Simai Mihály akadémikus volt az igazgató, tőle szabad kezet kaptam. 1984-85-től kezdve tehát egyre többet foglalkoztam a környezetügyekkel. De Kelet-Európa kutatása is egyre érdekesebb lett, hiszen akkor kezdődött a rendszerváltozás. Így azzal, meg a környezeti problémákkal foglalkoztam párhuzamosan. 1990 körül Láng István, akkoriban a Magyar Tudományos Akadémia főtitkára, megkereste Simait, hogy olyan sokat hallani a környezetvédelemről és a fenntarthatóságról, próbáljuk meg értelmezni mindezt Magyarországra. Vizsgáljuk meg, hogy mit jelent egy környezetbarát fejlesztési politika Magyarország számára – erre kaptunk pénzt és lehetőséget. Simai engem bízott meg, hogy szervezzem ezt a kutatást, ami több intézetre terjedt ki. Ez volt Magyarországon az első ilyen jellegű produktum, és e munka során ismerkedtem meg, többek között, Kerekes Sándorral, Szlávik Jánossal, Sántha Attilával és Nováky Erzsébettel.

Kovács: Emlékeim szerint legelőször 1992-ben Krakkóban láttalak, az európai környezetgazdászok konferenciáján adtál elő. Ezek szerint a 90-es évek elejétől datálható megjelenésed a környezettudományok színterén. Milyen szűkebb téma volt a kiindulópontja kutatásaidnak?

KK: Ha a fontosabb munkákról vagy tevékenységekről beszélünk, akkor talán az 1992-ben Pavics Lázár barátommal készített „Zöld költségvetés Magyarország számára” volt a következő, ami akkor elég nagy port vert fel. Ha jól emlékszem, azon a krakkói konferencián is erről beszéltem. Ez úgy indult, mint minden nagy

ötlet. Semmi sem az én fejemből pattant ki. Világgazdasági kutatóként viszonylag gyakran jártam külföldre, többek között a glasgow-i egyetem Soviet Studies központjába. Ott olvastam azt az ötletet skót környezetvédőktől, hogy az állami költségvetést máshogy kellene felépíteni: több adóbevétel kellene a környezetszennyező tevékenységekből, és kevesebb adóval kellene terhelni az élők munkát, mert ez utóbbi terhe túl nagy. Ez az alapötlet annyira megtetszett, hogy amikor hazajöttem, egyből nekikezdttem Pavics Lázárral, aki egy „megszállott ember” volt a Pénzügyminisztériumban. 1991 második felétől úgy dolgoztunk ezen a zöld költségvetésen, hogy akkor készült a hivatalos költségvetés is. Ez utóbbit 1992. szeptember 30-án nyújtotta be Kupa Mihály akkori pénzügyminiszter a Parlamentnek, nemzeti színű szalaggal átkötve. Ez azért volt emlékezetes esemény, mert az előző évi költségvetéssel elkéstek, és az év végén éjszakába menően vitatták a Parlamentben. Emiatt hoztak egy szigorú határozatot, hogy ez még egyszer nem fordulhat elő, szeptember 30-ig kész kell hogy legyen a következő évi költségvetés. Szeptember 30-án tehát Kupa bemutatta a Parlamentben, mi pedig ugyanaznap elég nagy érdeklődést kiváltó sajtóértekezleten a Levegő Munkacsoport keretében bemutattuk a miénket. Nem akarok túlozni, de a másnapi napilapokban a miénk megközelítőleg ugyanolyan érdeklődést keltett. Állítólag Kupa tájékozott, felhívta Pavicsot, hogy ki van rúgva, aztán végül is megkegyelmeztek neki.

Kovász: Ezek szerint egy zöld civilszervezet, a Levegő Munkacsoport adta a keretét megismerkedéseknek és közös munkáitoknak?

KK: 1990-től jártam a Levegő Munkacsoport rendezvényeire. Az első közös munkánk Pavics Lázárral azonban nem is a zöld költségvetés volt. Ivan Illich ökológiai gondolkodótól, filozófustól olvastam még akkortájt egy érdekes elemzést, aki a sebesség fizikai megközelítését (sebesség = út/idő) alkalmatlannak találta a közlekedés vizsgálatára. Az előbbi egy fizikai képlet, a közlekedés pedig társadalmi jelenség. Amikor emberek vesznek részt a közlekedésben, nem ilyen fizikai képlettel kell számolni, hanem a közlekedés társadalmi képletével, ahol a nevezőben nemcsak a megtett útra fordított időt kell beszámítani, hanem mindazt az időt, amit azzal töltöttünk el, hogy a kocsivásárlásra szükséges pénzt megkeressük, hogy szervizeljük, fenntartsuk, biztosítást fizessünk stb. Illich kihozta, hogy Amerikában a közúti közlekedés sebessége ezzel a társadalmi képlettel 5 mérföld/óra. Ez nagyon megtetszett nekünk, és Paviccsal kiszámoltuk Magyarországra. Úgy emlékszem, hogy 3-4 km/óra jött ki azért, mert Magyarországon sokkal rosszabb volt ak-

kor még az autóállomány, és sokkal többbe kerültek a rossz kocsik is, többet kellett értük dolgozni. Innen ered ismeretségem Paviccsal, és utána kezdtünk bele a zöld költségvetés elkészítésének munkájába.

Kovács: Ez a zöld költségvetés valóban a kettőtök nevéhez fűződik hazánkban. Azt hogy látod, hogy azon kívül, hogy első megjelenése ennyire fölbőszítette az akkori pénzügyminisztert, és kiterjedt sajtóvisszhangot kapott, a későbbiekben milyen hatásokat váltott ki, esetleg eredményeket ért el?

KK: Később Fulbright-ösztöndíjas lettem, Amerikában voltam egy ideig, de Pavics Lukács Andrással, a Levegő Munkacsoport vezetőjével tovább folytatta a programot. Tavalyig minden évben csináltak egy vaskos zöld költségvetést, némelyik készítésében ugyan részt vettem, de a továbbiakat ők csinálták. Az érdekes kérdés, hogy ez miért nem honosodott meg nálunk. 1992-ben alakult az első tárcaközi bizottság a Pénzügyminisztériumban ebben a témában. Úgy tűnt, felkarolják ezt a gondolatot. Azonban a környezetvédelmi adók döntő része, körülbelül a 4/5-öd része energiaadó, és ami marad, annak többsége a közlekedésre kivetett adó, és egy körömpiszoknyi az, amit az egyéb szennyezésekre vetnek ki. Valahányszor környezetvédelmi adózásról beszélünk, akkor elsősorban az energiát meg a közlekedést kellene megadóztatni. Ez azonban mindig ellenállásba ütközik. Rövidtávon a lakosságot is, és a vállalati szférát is kedvezőtlenül érinti. Igen nagy lobbierők álltak és állnak ezzel a gondolattal szemben. Emiatt az államapparátusnak sem nagyon tetszett. Ennek ellenére a 90-es években Nyugat- és Észak-Európában szinte minden országban volt ökológiai adóreform. A prototípusa ennek az 1999-es német, amikor a szociáldemokraták a zöldekkel koalícióra léptek. Ez a leginkább tankönyvszerűen kivitelezett változat, de majdnem minden országban volt valami hasonló. Elkezdtek tehát mindenhol, de a kezdeteknél sehol sem jutottak tovább. A zöld költségvetéseken belül a környezetvédelmi adók aránya egészen minimális, tulajdonképpen nem jelentős. Ennek a technikának akkor lett volna lényegi hatása, ha jobban kiterjesztik, mint ahogy azt a szociáldemokraták és a zöldek tervezték Németországban. Öt évre hirdették meg, hogy minden évben 6 pfenniggel nő az üzemanyagok ára (akkor még márka volt). Hosszú távon tehát annak lett volna értelme, ha az egész adórendszerben megváltoznak az adók súlyai, és ezzel együtt az életformában, a gondolkodásban is változásokat hozna. Ám sehol sem jutottak olyan messzire, sehol sem lett olyan mértékű vagy jelentőségű az ökológiai adóreform, hogy jelentősebb strukturális hatásai mutatkoznának.

Kovász: Rengeteg elméleti vita zajlott gazdasági fórumokon és a közgazdasági szaklapokban is, hogy tényleg létezik-e, bezsebelhető-e a kettős osztalék, ami az ökológiai adó-reform nagy ígérete: nyerünk az erőforrás-használat és a szennyezés csökkentésével, valamint az élők munkai-gény növekedésével. Ha tehát hosszú távon elkötele-zetten és kiszámítható módon folytatja ezt egy ország, szerinted valóban segítene átstrukturálni, zölddé, fenntarthatóvá tenni a gazdaságot?

KK: Szerintem a válasz nyilvánvalóan igen. Természetesen ágazati jellegzetességektől függően igen ez az igen. Például az energiaszektorban, ahol alig alkalmaznak már embert, az alacsonyabb társadalombiztosítási járulék miatt nem fognak több embert alkalmazni. Csak a munkaerő-intenzív ágazatokban, például a szolgáltatásokban hozhat ez kettős hozadékot.

Kovász: Ha most ránézel Európa térképére, akkor mely országok jutottak a legmesszebb a zöld költségvetési reformmal?

KK: Európában van egy történelmi törésvonal: a germán civilizáció és a latin civilizáció határa. Franciaország valójában a kettő között van: latin civilizáció, de a lakói germán meg kelta eredetűek. Franciaországban megpróbálták, ám a francia alkotmánybíróság „elmeszelte”, nem sikerült. Belgiumon is áthúzódik a törésvonal. Ettől a törésvonaltól felfelé van, lefelé nincs ökológiai adóreform. A környezetileg érzékeny országokban van zöld költségvetés, a környezettel – hogy úgy mondjam – nem nagyon törődő országokban pedig nincs.

Kovász: Ha a Nyugat-Kelet szempontjából nézzük, akkor hol húzódik ez a törésvonal? Ausztriában? Ott még van? Itt már nincs?

KK: Ausztriában is inkább csak nagyon sokat foglalkoztak vele, modellezték. Azt hiszem, hogy tankönyvszerűen nem valósult meg ott sem.

Kovász: És a briteket hová sorolod?

KK: Igen, Nagy-Britanniában az éghajlatváltozási adót (*climate levy*) vetették ki. De tudomásom szerint a skandináv országokban, Németországban, Hollandiában vették ezt komolyan.

Kovács: A zöld költségvetésen túl, ám szerintem ahhoz kapcsolódóan volt még egy pont a munkásságodban, ami nagyon fontos: a káros támogatások elemzése. Erre az ellentmondásra hogyan találtál rá?

KK: Ezt sem én találtam ki. Az 1990-es évek elején láttam egy ilyen tanulmányt, kézirat formájában. Valamelyik nyugat-európai zöld szervezet készített összefoglalót arról, hogy nem elég csak állandóan kardoskodnunk a környezetet terhelő tevékenységek megadóztatásáért, hiszen olyan sok támogatásban részesülnek a környezetet károsító tevékenységek, hogy azok csökkentése is nagy környezeti nyereséget hozna. Nagyon megfogott ez az ötlet, és ennek a vége egy 15-16 szerzős tanulmánykötet lett. Ám a káros támogatásokon változtatni nehéz, mert ezek mind érdekcsoportoktól és a köztük fennálló erőviszonyoktól függenek. Ezen az egyetemen rengeteget lehet tanulni az optimalizálásról és hasonló elvont gazdaságelméleti dolgokról, amik mikroszinten valószínűleg hasznosak, de a gazdaságpolitikában már nem a gazdasági ésszerűség dönt, hanem az erőviszonyok. Legalábbis ez a tapasztalatom. Egyébként az említett két fő téma mellett sokat foglalkoztam egy hazai környezetbarát modernizációs stratégia kidolgozásával. Minden ilyen jelentősebb kutatásban és munkában benne voltam.

Kovács: Az erőviszonyok súlyát közvetlenül is megtapasztalhattad, amikor a Környezetvédelmi Minisztérium állományába tartoztál. Mennyi ideig voltál a környezetpolitika állami tisztviselője?

KK: Egy és negyed évig. Elmenni kényszerültem a VKI-ból, mert leváltották az igazgatót, és az új igazgató, Inotai András nem tolerálta, hogy én környezeti kérdésekkel is foglalkozom. Számomra fel-foghatatlan, hogy egy világgazdasági kutatóintézet ne foglalkozzon az egyik legnagyobb globális problémával, a környezeti válsággal és annak gazdasági vonatkozásaival. Az új igazgató válaszára elé állított: maradok a Kelet-Európa-kutatásnál, vagy keresek más állást. Így mentem el a Környezetvédelmi Minisztériumba, ahol felbomlott a közgazdasági osztály, és engem bíztak meg, hogy szervezzem újjá. Iszonyatosan strapás munka volt, mert mint a közgazdasági osztály vezetője fő feladatomból volt, hogy a minisztert és az államtitkárokat felkészítsem a miniszteri tanácsulésekre, a gazdasági bizottsági ülésekre. Ez fontos munkának tűnt, de ami nagyon kiábrándító volt benne, hogy nem hagyták, hogy súlyozzak. Mindig időhiányban voltunk, mert minél fontosabb volt egy kormányülésre készült előterjesztés, annál később kaptuk meg, később hozták másnap határidővel, hogy más ne tudjon „belekontárkodni”. Nem hagyták tehát,

hogy súlyozzák, nem bízták rám, hogy milyen kérdésekre fordítsak vagy fordítson az osztályunk nagyobb figyelmet. A börtönrendszer magánfinanszírozásra történő átállításától kezdve sok minden, a természeti környezethez egyáltalán nem kapcsolódó dologgal kellett elég sokat foglalkozni. Ez nem tetszett nekem. Továbbá, akkor már benne voltam a korban, és látszott, hogy a magyar államigazgatásban tartós pályát befutni csak az tud, akinek semmilyen vezetői beosztása sincs, én viszont a középvezetői réteghez tartoztam. Rossz néven vettem volna, ha kormányváltásnál engem is lapátra tesznek, úgyhogy régi kedves ismerősömhöz és barátomhoz, Kerekes Sándorhoz fordultam, aki örömmel fogadott a Környezetgazdaságtani és Technológiai Tanszéken. 1997. január 1-től vagyok itt.

Kovász: Korábban nem is oktattál?

KK: Korábban az ELTE-n tartottam környezetgazdaságtan kurzust a humánökológia szakon. S amikor már szó volt arról, hogy ide átjövök, akkor próbaképpen itt is beleszagoltam az oktatásba. Különbözőbb oktatási tapasztalatom nem volt, de azóta több egyetemen is tanítottam. Tanárnak születni kell. Ezen az egyetemen tizenöt éve vagyok, és csak most, amikor már kifelé áll a rudam, most kezdem érezni, hogy hogyan is kellett volna csinálni ezt a pályát. Szóval bánni kell tudni a hallgatókkal, ez a kulcsa a dolognak, és legalább annyira fontos, hogy valaki meg tudja találni velük a közös szót, mint a tantárgy ismerete. Én alapvetően kutatónak tartom magam, aki belecseppent ebbe a dologba, és megpróbáltam boldogítani a hallgatókat másfél évtizeden keresztül.

Kovász: Az egyetemen töltött éveid alatt milyen újabb kutatási irányokat fedeztél föl, milyen kutatási programokban vettél részt?

KK: Valójában Kerekes Sándor azért hívott meg, amikor jelentkeztem nála, mert őt akkor bírta meg az Akadémia és a Környezetvédelmi Minisztérium egy nagy kutatási programmal, az európai uniós csatlakozás környezetvédelmi fejezetével. Az Akadémia indított egy 11 területre kiterjedő nemzeti kutatási programot, és Sándor kapta meg ennek a környezetvédelmi részét. Ő meg rám bízta a szervezését. Összesen vagy kétszáz ember dolgozott ebben, ha azt nézzük, hogy hányan írtak tanulmányt. Ez igen nagyszabású projektum volt, elég sok pénzt is kaptunk, és két sorozatot szerkesztettünk ennek a kutatásnak az eredményeiből. A *Zöld belépő*, azt hiszem, éppen száz számot élt meg. S aztán ennek folytatásaként indítottunk, mint Környezettudományi Intézet, egy harminc számot megélt sorozatot, és írtunk-szerkesztettünk egy tucat könyvet is az Akadémia égisze alatt.

Kovács: A Zöld belépős kutatásra gondolva hogy látod, milyen főbb tanulságokkal szolgált a projekt, milyen érdemi, esetleg meglepő következtetésekre jutottatok, jutottak a részt vevő kutatók?

KK: A fő szakmai hozadéka az volt ennek a kutatásnak, hogy nagyon sok érdekes dolgot „megpiszkáltunk”. Többek között azt, hogy az EU-s támogatásokat mire szabad fordítani, s mire nem. A legfőbb eredmény mégis az volt, hogy a hazai környezetgazdász szakmának ez egy jelentős lehetőség volt arra, hogy az éppen aktuális kérdésekkel foglalkozzon. Mindenkit, aki számított a szakmában, akármelyik egyetemen vagy minisztériumban dolgozott, bevontunk. Mindenkiel igyekeztünk testhezálló feladatokat végeztetni. A hazai környezetgazdász szakmát ez felrázta egy kicsit, s megismerkedtek a legaktuálisabb problémákkal, az EU-csatlakozás környezetvédelmi feltételeivel, problémáival. Továbbá összefogta a szakmát, mert nagyon sokan dolgoztak együtt.

Kovács: Régi vesszőparipám, hogy ez a szakma mintha nem nagyon állna össze Magyarországon. Ritkán rendezünk konferenciákat, alig-alig van szakmai párbeszéd, s alig akad tudományos folyóiratunk. Ez volt az egyetlen olyan projekt, amiben talán mindenki így-úgy részt vett. Nem teremthetett volna ez lehetőséget a hosszabb távú együttműködésre, a szakma valódi megformálására?

KK: Lehet, hogy tévedek, de szerintem az, hogy egy szakmának milyen az ázsiója, hogy a szakmán belül milyenek az ambíciók, jelentős mértékben függ attól, hogy a kormányzat, a hivatalosság milyen jelentőséget tulajdonít neki. Úgy gondolom, hogy jelenleg a környezetvédelemnek szinte semmilyen megbecsültsége nincs. Amikor a Zöld belépő program futott, volt egy kis fellendülés. Az uniós csatlakozás kapcsán a környezetvédelem fontos volt, de azért, mert a brüsszeli bizottság a csatlakozási kérelmünkre adott válaszlevelében a környezetvédelmet tüntette fel az egyik problematikus tényezőnek. Ez mindenkit meglepett, mert Magyarország környezeti állapota kifejezetten jó a nyugat-európaiakéhoz képest. Persze a brüsszeli értékelés azért lett olyan, amilyen, mert tárcaszempontú volt a helyzet tálalása, és akkor a tárca rosszabb képet igyekezett lefesteni a hazai környezetről, arra számítva, hogy akkor több pénzt fog kapni ennek az orvoslására. Akkoriban tehát mindenképpen volt ennek a szakmának egy fellendülése, de utána kevésbé. A folyamatot jelzi, hogy a területnek most már minisztériuma sincs, ami akár lehetne pozitívum is, ha azért oszlatták volna fel a minisztériumot, hogy a környezetvédelmi szempont és tevékenység minden-

hová integrálódjon, de nem ez a helyzet. Az eddigi kormányaink nem tulajdonítottak neki különösebb jelentőséget, a vállalatokon nincs olyan nyomás, hogy a környezetvédelmi feltételeknek meg kelljen felelniük. A hallgatók is csak hobbiból érdeklődnek, a vállalatok nem látják szükségét annak, hogy környezetgazdászokat alkalmazzanak, mert nincs rajtuk nyomás felülről, aminek meg kellene feleljenek. Azt hiszem, hogy a szakmának ez az eljelentéktelenedése. Az tény, hogy nincsenek nagy konferenciák, nincsenek nagy közös viták. Az éves közgazdasági vándorgyűléseken a környezetvédelmi szekcióban csak néhány szakmabeli szórakoztatja saját magát. Ott elfogadták, hogy nincs sok értelme a külön környezetvédelmi szekciónak, mert akkor csak néhány környezetgazdász mondja a magáét, hanem integrálni kell.

Kovász: A környezet- és természetvédelmi programok népszerűnek tűnnek a diákok körében, a hazai egyetemeken. Sok diák jelentkezik. Ehhez képest akkor az mégsem teljesül, hogy ők, végezvén, ilyen szakterületeken tudjanak elhelyezkedni.

KK: Ha azt néznénk, hogy jelenleg mi a legsúlyosabb világprobléma hosszú távon, akkor az oktatásnak a legjelentősebb része ezekkel a kérdésekkel foglalkozna. Nyilvánvaló, hogy nem a súlyához vagy a fontosságához méltóan kezelik ezt a területet.

Kovász: Életpályád okán jelentős nemzetközi rátekintésed van a globális kérdésekre. Mindig is ezt figyelted, ötletekre leltél, amiket itthon terjesztettél, adaptáltál. A Zöld belépő kutatási program keretében itthon is sikerült korszerű, nemzetközi jelentőségű dolgokat kutatni. Hogyan állsz manapság a környezetügyekhez? Milyen fontos irányokat látsz?

KK: Őszintén szólva engem a környezetvédelem a koppenhágai klímacsúcs után egyre kevésbé érdekel. Számomra ez egy olyan fordulópont volt, amely azt bizonyította: nem nagyon van esélye annak, hogy megfelelő súllyal foglalkozzanak a globális környezeti problémákkal. Amerika és Kína azóta is egymásra mutogatnak, és ha ez így van, akkor az én szememben az összes többi dolog másodrendű, amit, mondjuk, az egyes országok meg tudnak oldani maguktól is. Tiszta ivóvíz, tiszta levegő stb., de ha a legnagyobb globális környezeti problémát a nemzetközi közösség nem tudja megoldani, akkor az egyes országoknak, különösen egy kis országnak nem sok lehetősége van. Ha a nagy, globális, nemzetközi környezetvédelmi problémák megoldásában a nagyok nem vesznek részt, akkor a kicsik, akárhogy törik is magukat, nem jutnak előrébb.

Kovács: S ha már a nemzetközi ügyekben jártas vagy, szerinted mit kellene változtatni a nemzetközi intézményrendszeren?

KK: Az intézményrendszer az erőviszonyok függvénye. Jól látjuk ezt a nem környezetvédelmi intézményeken. A II. világháború utáni Bretton-Woods-i intézményrendszerben még mindig az amerikaiak dominálnak. (Majd változik a helyzet, az ENSZ, a németek, a kínaiak egyre nagyobb szerephez jutnak.) Evidencia, hogy a nemzetközi intézményrendszer csakis a nemzetközi erőviszonyokat követheti. Az amerikaiak és a kínaiak rövidtávú érdekeiket helyezik előtérbe a globális környezeti problémákkal, elsősorban a klímaváltozással szemben. Ez tehát nem az intézményrendszer, hanem az erőviszonyok kérdése.

Kovács: S ha fölnőne egy zöldebb, környezettudatosabb politikusi generáció, akik elkötelezettek lennének a globális környezetügy iránt, többek között a klímaváltozás lassítása iránt, akkor ez segítené az erőviszonyok átalakulását, a helyzet megoldását?

KK: Véleményem szerint ez zsákutca. A legtöbb politikus szerintem, legalábbis Európában, tisztában van ezekkel a jelenségekkel, talán még az Egyesült Államokban is. Még a fiatalabb Bush is mondtott olyasmit, hogy a klímaváltozás tényleg komoly probléma és ezzel csinálni kellene valamit. A politikusok még Amerikában is kellően tájékozottak. A tömegek azok, akik visszafogják őket. A motorizált életmódot élő, kertvárosokban lakó amerikai társadalmat nem lehet rávenni egy energiatakarékos, tömegközlekedéssel utazó életformára. Én a reményekkel Koppenhága óta már felhagytam. Ezekre nincs megoldás. Adná a Teremtő, hogy rémhír legyen a klímaváltozás! Attól tartok, hogy nem az. Erre én nagyon komolyan készültem: húsz évvel ezelőtt vettem egy nagy vidéki kertet, házzal, én oda fogok majd visszavonulni. A városokat érinti majd a legjobban ez a változás, a városokban katasztrófahelyzetek lesznek. S akkor egy vidéki, egy félig önfenntartó életforma lesz az, ami talán segít a túlélésben.

Kovács: Az eddigi beszélgetésünkben még az ütötte meg a fülem, amit a civilszervezetekkel kapcsolatban tapasztaltál. Sokszor halljuk ugyanis azt, hogy a civilszervezetek, az ún. nem kormányzati szervezetek (NGO-k), mint a Levegő Munkacsoport is, csak hóbörögnek, nem szakértők stb. Neked rengeteg kapcsolatod volt velük, nemzetközi rendezvényeikre is gyakran mentél. Hogyan látod a szerepüket?

KK: Az NGO-kat csak az nézi le, aki nem ismeri őket. Azt tapasztaltam, hogy különösen ezek a nagy, világszerte ismert szervezetek, mint a Greenpeace, a WWF, a Friends of the Earth olyan felkészültségű emberekkel rendelkeznek és olyan tudós gárdával dolgoznak, amelyek nemhogy felveszik a versenyt az akadémiai tudósokkal vagy a vállalatiakkal, hanem élvonalbeliek, jobban ismerik a problémákat. Akik nem ismerik jól az NGO-kat, őket az zavarja össze, hogy amikor az utcán tiltakoznak, meg keresztbe fekszenek valahol vagy odaláncolják magukat, akkor azt hiszik, hogy csak erre képesek. Az NGO-knak nagyon komoly tudományos hátterük van. Legalábbis azoknak, amelyeket ismerek. Ezeket mindig csodáltam. Tévhit az, hogy ezek a szervezetek demagógok és szakértelem nélküliek. Demagógia ugyan előfordul, de az csupán marketingfogás.

Kovász: Ha ilyen jó véleményed és tapasztalataid vannak az NGO-król, ez nem ad reményt, hogy a koppenhágai kudarc után, illetve annak ellenére majd az NGO-k befolyásolják a lakosságot? Legyőzik a tömeg visszahúzó erejét, amit említettél, és tudnak hatni a társadalomra, tudatosítani és mozgósítani. Ebben bízhatunk?

KK: Ha arról van szó, hogy meentsük meg a Roosevelttéri fákat vagy meentsünk meg egy fát a Margit körúton, vagy a nagy platánfát, amit ki akarnak vágni a Nyugati mellett vagy a Tétényi fennsíkon az árvalányhajás védett flórát, akkor hatásosak az NGO-k. Ám az életmóddal és a fogyasztói társadalommal az NGO-k nem tudnak mit kezdeni. De nemcsak a környezetvédő szervezetekkel működöm együtt, 1989-ben részt vettem a hazai Zöld Párt megalakításában, majd pedig – amikor az felbomlott – a Zöld Alternatíva létrehozásában. Mára azonban odáig jutottunk, hogy lassan el kell hogy határolódjam a zöldektől. A zöldek a legtöbb országban olyan közpolitika értékrendet vallanak, mely gyökeresen ellentétes az én nemzeti konzervatív felfogásommal. A környezetet ezen az alapon legalább annyira lehet védeni, sőt: ez az alapállás még szemantikailag is egybeesik a *nature conservation*-nel (a természetvédelemmel). Továbbá a liberális társadalompolitikai szempontok, egyetemben a gazdaságiakkal oly mértékben behatoltak a környezetvédelem fogalomrendszerébe (lásd a fenntarthatóságról vallott ún. háromlábú felfogást), hogy lassan már új fogalmi és elemzési kereteket kell kialakítani ahhoz, hogy az embert ne mossák össze a környezetvédelmet szinte csak ürügyként használó, a nemzeti ügyek iránt érzéketlen liberális zöldekkel.

Kovács: Volt egy kis köteted Ezredvégi Kertmagyarország címmel, még viszonylag az elején a zöld témákkal foglalkozó időszakodnak, aminek már a címe is figyelemfelkeltő, meglepő. Honnan a cím, s mi az a gondolatkör, ami ehhez kapcsolódik?

KK: A gondolat az volt, hogy a globalizált világgal szemben, amely nagyon súlyos környezetterheléssel jár, egy lokális világ kevésbé terheli a környezetet, és emberhez méltóbb életmódot is jelent. Érdekes volt, hogy a könyv megjelenése után nem győztem eleget tenni a meghívásoknak. Többnyire agrárkarok hívtak, mert anélkül hogy belenéztek volna a kötetbe, mindenki azt hitte, hogy a Somogyi Imre két világháború között *Kertmagyarország felé* címmel megjelent könyvének témáját folytatom. Ő tényleg a nagybirtok helyett a családi kertészkedést javasolta vagy propagálta. Én azonban Németh László „Kert-Magyarország” koncepciójára próbáltam alapozni. Ehhez jött még a svájci-német közgazdász, Wilhelm Röpke, aki a Nagy Világgazdasági Válság után a saját lábra állást és a nagy hálózatoktól való függetlenedést hangoztatta. Ez a röpkei gondolat is benne volt a könyvben. Sok minden találkozik: az, hogy a globális világ környezetpusztító hatásaival szemben a lokális tevékenység környezetbarátabb, emberibb léptékű. A lokalitás erősítése stabilitást is ad, mert nem vagyunk annyira kiszolgáltatva, a nagy hálózatokról való leválás vagy az ezektől való szabadulás is benne van.

Kovács: De hogyan látod akkor a világgazdaságot? Lenne „kert-Anglia” meg „kert-Franciaország” stb.? Ez nem egy izolációs, elzárkózó világkép, aminek megkérdőjelezhető a realitása és kívánatossága a globális gazdaságban?

KK: A világ és a világgazdaság integráltságát nem lehet meg nem történné tenni. A digitális technika, az informatika szintjén a világ visszafordíthatatlanul integrált, globális falu. Ez jó. Ez ellen semmit sem kell tenni. Csak az a kérdés, hogy az anyagok, az alkatrészek, a termékek összevissza utaztatásával globálissá tett világgal mit teszünk. A hallgatónak ilyen témáknál mindig meg szoktam mutatni, hogyan készül a „Sonicare Elite 7000” márkájú elektromos fogkefe: Kína keleti partjaitól a kanadai Vancouverig tart az útja, 11 országon át szállítják oda-vissza, és mindenhol hozzátesznek valamit. Ez az, amit el kell kerülni. Erre nincs szükség. Magasabb műszaki szinten, mondjuk, egy utasszállító repülőgép gyártásánál esetleg szükség van a nemzetközi kooperációra, s talán elkerülhetetlen bizonyos fokú szállítás. De van, amire nincs szükség, van, ahol szükségtelen az anyagoknak meg az alkatrészeknek

ez a mérhetetlen összevissza áramoltatása. Ezt mindenképpen ki kellene küszöbölni, s ez történhet az energiaárak és a szállítási költségek megdrágításával. Úgy gondolom tehát, hogy a világ információs globalizáltsága és integrációja megmarad. Van persze egy újabb súlyos probléma, amit nem említettünk, mégpedig a foglalkoztatás, a munkahelyek kérdése. Régen azt mondták, hogy nem kell megijedni, mert azok az emberek, akik kiszorulnak a feldolgozó iparból, a szolgáltatási szektorban találnak majd munkát. Kiderült, nem tudnak a szolgáltatások annyi munkaerőt felvenni, amennyit kiszorít a feldolgozó ipar. Ez a mostani, jellemzően 10% körüli munkanélküliség a fejlett világban – mi az élvonalban vagyunk 10,5%-kal – hosszú távon növekszik. Nem tudok mást elképzelni, mint visszatérést a fiziokratizmushoz. Ha nem is elvi alapon, hogy a földből származik az érték, de a föld az, ami végül is munkát ad az embereknek. Munka nélkül az ember tönkremegy. Akár tetszik, akár nem, nem lehet mindenki informatikus meg adatkezelő, nem dolgozhat mindenki a szolgáltatásban. A termőföldben, a földművelésben látok óriási nagy lehetőséget, amihez, ha másért nem, kényszerből vissza kellene térni. Humorizálhatunk ezzel, hogy akkor lesz egy „kert-Franciaország” meg egy „kert-Nagy-Britannia”, de az embereknek munkát kell adni. A munkahelyteremtés tehát minden országban alapvető, és nem látok más kiutat. Ha környezeti szempontból nézzük, a mindig többet és többet termelni nem megy hosszú távon. Eldobható kacatok termelése zsákutca. A föld művelésének ezzel szemben van értelme. Munkahelyet teremt a kertészkedés, és ez nem olyan tevékenységbe kényszeríti bele az embereket, ami a fogyasztói társadalomnak a felesleges igényeit elégíti ki.

Kovász: Manapság egyre népszerűbb, éppen a latin-amerikai, frankofón és spanyol ajkú európai részeken, az ún. de-growth, a nemnövekedés gondolata. Hogyan viszonyul ez a korábbi „Kertmagyarország” gondolatához?

KK: A nemnövekedés gondolatával csínján kell bánni. Egyrészt ha például egy országban úgy történik gazdasági növekedés, hogy a GDP fajlagos energia- és anyagszükséglete nem nő, akkor az a növekedés már elfogadható. Úgy gondolom tehát, hogy pontosítani kell, hogy mit is értünk alatta. Másrészt éppen most, a mai magyar helyzetben életveszélyes előjönni azzal, hogy nincs növekedésre szükség, amikor azért tartunk az államcsőd felé, mert nincs növekedés. Ha ugyanis lenne egy kis gazdasági növekedés, akkor nagyobb lenne a befektetői bizalom, nem lenne ilyen restriktív, a forint árfolyamát lehetne tartani, és végül is valahogy átevíckélnénk ezt az

időszakot. Ha tehát egy környezetgazdász le akarja magát, vagy a szakmáját járni, akkor most jöjjön elő azzal az ötlettel, hogy de-growth. (Az elképzelés egyébként sem új, lásd Herman Daly *Steady State Economics*-át.) Ez most abszolút tárgytalan. Jelenleg sajnos növekedésre lenne szükség.

Kovács: Ha a de-growth-t nem látod aktuálisnak, akkor mit mondanál arról, hogy merre tovább. Merre a kiút, ha a mostani helyzetet nézzük, de nem akarjuk föladni a zöld megoldásokat? Látsz akár a tudományban olyan koncepciót vagy akár a civil mozgalmi vonalon, ami ígéretes?

KK: A legutóbbi nagyobb kutatás, amit szerveztem, tavaly fejlődött be (az azóta felosztatott Szociális és Gazdasági Tanács megbízásából). Annak zöld gazdaságélénkítés és stabilizálás volt a témája. Hogyan lehetne a mostani válsághelyzetben használni a zöld elképzeléseket, módszereket? Ebben is több mint tizenöt szakember vett részt, a kész kutatási eredményeket a Magyar Közgazdasági Társaság konferenciáján mutattuk be elég jelentős érdeklődés közepette. Csak a régi dolgokat tudtuk szajkózni: a környezet-szennyező tevékenységeket jobban meg kellene adóztatni, de már nem nagyon tudjuk hova, amikor ilyen mértékű az üzemanyagár, vagy ilyen mértékű a gáz ára. Európai környezetben vagyunk, jól tudjuk, hogy ha magasabb az üzemanyag ára, akkor az autósok átmennek tankolni a határokon. Az iparnak a magasabb ár versenyképességi hátrányt okoz. A lakosságnál nem lehet emelni, mert akkor szociálisan kompenzálni kell. Szóval már nem tudunk újakat mondani. A támogatások nagy része is az energián van, megvonásuknak addig lett volna értelme, amíg éveken át az energiaszektor 20% feletti nyereséggel dolgozott. Ennek a kutatásnak a keretében sorra vettük az ún. zöld gazdaság elemeit, a biogazdálkodást, az energiahatékonyságot, az energia-racionalizálást, a hulladékgazdálkodást – ezeken a területeken van valami keresnivalónk, de elég korlátozottak a lehetőségek. Az egészségügyben és az oktatásban megvalósuló beruházásoknak lenne gazdaságélénkítő hatása. Ezeket a problémákat próbáltuk tanulmányozni és körbejárni. Nekem az a véleményem, hogy egy rendkívül kritikus helyzetben lévő országban, mint a magyar gazdaság, amelyik már szerintem a görög úton jár, s amelyik nagyon könnyen államcsődbe csúszhat bele, itt most már a hagyományos megoldásokon kell inkább gondolkodni, mert a zöld megoldások marginálisak. Ez utóbbiak egy jól működő gazdaságban adhatnak plusz ösztönzést.

Kovász: Végül egy utolsó személyes kérdéssel visszatérnék a kezdetekhez, szülőfaludhoz. Vilmányhoz van még valamilyen kapcsolatod?

KK: Úgy alakult az életem, hogy vénségemre csak egy unokám van, az is külföldön, borzasztó unokahiányban szenvedek már évek óta, és ezt úgy pótoltam, hogy a szülőföldemen lévő állami gondozott gyerekeknél öltöttem unokám van. Öt cigánygyerek, akiket havonta látogatok, és tanítom, támogatom őket, ahogy tudom.

*Készítette Pataki György
(2012. január)*

SZEMELVÉNYEK KISS KÁROLY PUBLIKÁCIÓIBÓL

Kiss K. (1978): *Foglalkoztatási politika és a munkaerő szerepe a gazdasági növekedésben. A lengyel népgazdaság fejlődésének makroökonómiai elemzése*; MTA VKI TTSz közleményei, Budapest

Kiss K. (1980): *A szocialista országok közötti kereskedelem szerkezetének polarizálódása*; Külgazdaság, 9. szám

Kiss K. (1982): *A szovjet gazdaság a nyolcvanas években*; Valóság, 12. szám

Kiss K. (1985): *Népesség, életmód, foglalkoztatási politika szovjet Közép-Ázsiában*; Valóság, 1. szám

Kiss K. (1988): *Az infláció és az antiinflációs programok tapasztalatai Jugoszláviában*; Külgazdaság, 10. szám

Kiss K. (1989): *The Soviet Reform Through the Hungarian Eye*; Communist Economies and Economic Transformation, 3. szám

Kiss K. (1990): *A zöld ügy helyzete Angliában*; Valóság, 9. szám

Kiss K. (1990): *Van-e visszaút a pigou-i világba? (A brit konzervatívok társadalompolitikája)*; Közgazdasági Szemle, 11. szám

Kiss K. (1990): *Hungary still stirred up by liberalism*; Soviet Revue, Vol. VI, No. 1

Kiss K. (1991): *Privatisation in Hungary*; Communist Economies and Economic Transformation, 3. szám

Kiss K. (1992): *Egy környezetkímélő közlekedéspolitikai elemi; Közlekedéstudományi Szemle, január*

Kiss K. (1992): *A fenntarthatóság értelmezése a magyar gazdaságra*; Magyar Tudomány, 4. szám

Kiss K. – Pavics L. (1992): *Egy zöld adórendszer hazai alkalmazásának előnyei*; Környezet és fejlődés, 4–5. szám

Kiss K. (1993): *Piacgazdasági pirulák (Nyugati receptek Kelet-Európa gazdasági átalakítására)*; V-Kiadó, Budapest

Kiss K. (1994): *Új közgazdaságtan születik*; Konzervatív Szemle, 2. szám

Kiss K. (1994): *Recesszió, munkanélküliség, környezeti veszélyek. (Világproblémák alul-, felül- és oldalnézetben)*; Magyar Szemle, 2. szám

Kiss K. (1994): *Ezredvégi Kertmagyarország (Egy környezetorientált gazdaságfejlesztési program indítékai és körvonalai)*; V-Kiadó, Budapest

Kiss K. (1995): *Az Egyesült Államok és a fenntarthatóság*; Liget, március

Kiss K. (1995): *Mivel fogunk tőzsdézni 2000-ben? (Szennyezési jogok világpiaca)*; Valóság, június

Kiss K. (1997): *Amikor vállalatok uralják a világot*; Liget, 4. szám

Kerekes S. – Kiss K. (1998): *Hungary's Accession to the EU: Environmental Requirements and Strategies*; European Environment 8 (5), 161–170.

Kerekes S. – Kiss K. (1999): *Az uniós csatlakozás környezetvédelmi feltételeinek hatásvizsgálata*; Gazdaság, vállalkozás, Vezetés, 99/1. Műhelytanulmányok, 31–47.

Kerekes S. – Kiss K. (2000): *Basic Environmental Requirements for EU-accession: An impact study on Hungary*; Environment, Development and Sustainability 2, 59–74.

Kiss K. (2000): *Új idők szennyei*; in: Gadó Gy. P. (szerk.): *A természet romlása, a romlás természete*; Föld Napja Alapítvány, Budapest, 94–108.

Kerekes S. – Kiss K. (2001): *Környezetpolitikánk az EU-elvárások hálójában*; Agroinform, Budapest

Kiss K. (2001): *A környezetvédelem hatása a foglalkoztatásra*; in: Frey Márta (szerk.): *EU-konform foglalkoztatáspolitikák*; EU könyvek, OFA foglalkoztatást Elősegítő Közhasznú Társaság, Budapest, 311–324.

Kiss K. (2002): *Továtűnő Kertmagyarország*; in. Pálvölgyi T. et al. (szerk.): *Vissza vagy Hova. Útkeresés a fenntarthatóság felé Magyarországon*; Tertia Kiadó, Budapest, 269–275.

Kiss K. (2002): *Mérvadó vélemények a környezetpolitikáról*; *Gazdaság, Vállalkozás, Vezetés* 02/1, Műhelytanulmányok, 47–80.

Kerekes Sándor – Kiss K. (2003): *A megkérdőjelezett sikerárgazat. Az EU környezetvédelmi követelményeinek teljesítése*; Magyarország az ezredfordulón, MTA stratégiai tanulmányok, MTA Társadalomkutató Központ, Budapest

Kiss K. (2003): *Zöld gazdaságpolitika (Egyetemi jegyzet közgazdász hallgatóknak)*; Aula, Budapest

Kerekes S. – Kiss K. (2004): *Környezetpolitikánk európai dimenziói*; MTA Társadalomkutató Központ, Budapest

Kiss K. (2004): *A környezetvédelmi adóreformok jóléti hatásai az EU-ban*; in. Inotai A. (szerk.): *EU-tanulmányok I.*; NFH, 1067–1086.

Kiss K. (szerk.) (2006): *Tiltandó támogatások. Környezetileg káros támogatások a magyar gazdaságban*; L'Harmattan, Budapest

Kiss K. (2009): *Manageable and Unmanageable World Crises (Climate and Economy)*; in. Bajmócy Z. – Lengyel I. (szerk.): *Regional Competitiveness, Innovation and Environment*; JATE Press, Szeged, 201–221.

Kiss K. (szerk.) (2010): *Zöld gazdaságélénkítés. Környezetgazdászok kiútkeresése*; Lélegzet Alapítvány, Budapest

Kiss K. (2011): *Rise and Fall of the Concept of Sustainability*; *Journal of Environmental Sustainability* 1 (1), 7–18.

Kiss Károly honlapjának elérhetősége: <http://kisskaroly.x3.hu> (2012. október 10-i állapot szerint.)

A honlap a következő témákban tartalmazza Kiss Károly írásait: környezetvédelem, környezetpolitika, világgazdasági elemzések, gazdaságpolitika, válságtanulmányok, gazdaságelmélet, őstörténet, ősi magyar nyelv és történelem.